

FOTO 4.1. DE MEEST VOORKOMENDE FOTO IN DE GESCHIEDENISLESBOEKEN. TROELSTRA SPREEKT TIJDENS DE TWEEDE RODE DINSDAG IN 1912.

4 TROELSTRA OREERT

Het is 17 september 1912. Pieter Jelles Troelstra spreekt op het Houtrust-terrein in Den Haag een menigte toe tijdens een demonstratie voor algemeen kiesrecht. Hij spreekt passievol, balt beide vuisten terwijl hij tussen de mensenmenigte staat en er figuurlijk uit omhoog lijkt te stijgen. Alle ogen zijn op hem gericht, en daarmee vormt hij de centrale figuur op de foto. Het is dé foto van Troelstra, die dan ook het omslag van de in 2010 verschenen biografie door Piet Hagen siert.²⁷¹ Deze foto blijkt de meest gepubliceerde foto te zijn in de bestudeerde schoolboeken geschiedenis van het onderhavige onderzoek. Volgens de geïnterviewde redacteurs is dat terecht. Tom van de Geugten noemde het 'een van de weinige foto's uit die tijd waarop je een politicus tussen het volk ziet staan', en Hans Ulrich merkte op: 'Je ziet hem als demagoog daar staan.'²⁷²

De foto illustreert ook niet zomaar een toespraak. Samen met duizenden demonstranten pleit Troelstra hier voor alge-

271 Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).

272 Interviews Tom van der Geugten en Hans Ulrich.

meen kiesrecht op Prinsjesdag 1912, die de geschiedenis inging als tweede 'Rode Dinsdag'. De uiteindelijke invoering van dat algemeen kiesrecht in 1917 bleek een staatkundige revolutie te zijn voor de Nederlandse democratie. De afbeelding wordt echter ook regelmatig gebruikt als illustratie van die andere 'revolutie', Troelstra's mislukte poging daartoe in november 1918. De Wikipedia-pagina over 'de vergissing van Troelstra' gebruikt de iconische foto uit 1912; de Rode Canon evenzo en ook in de geanalyseerde schoolboeken wordt de foto regelmatig gebruikt om de revolutiepoging te illustreren.²⁷³

Er zijn ook 'soortgelijke foto's' van een sprekende Troelstra beschikbaar en allemaal bevatten die dezelfde elementen: Troelstra houdt een toespraak met op de voor- en achtergrond een grote massa toehoorders.²⁷⁴ Hoewel de foto van de tweede Rode Dinsdag aangemerkt kan worden als een *uniek icoon* – zij is immers de meest gepubliceerde foto in de geanalyseerde schoolboeken –, toont het gebruik van de verschillende soortgelijke foto's dat de verbeelding van een sprekende Troelstra vooral functioneert als *generieke icoonfoto*.

Dit hoofdstuk beschrijft hoe deze foto's uitgegroeid zijn tot icoon van de persoon Troelstra en de ontwikkelingen in de sociaaldemocratie. Waar en wanneer zijn deze foto's gemaakt? Waarom wordt vooral de foto uit 1912 gebruikt? Hoe wordt het beeld gebruikt in schoolboeken en andere media? En ten slotte, hoe kan het dat een foto van een gebeurtenis uit 1912 uitgroeit tot het beeld van de mislukte revolutiepoging, zes jaar later? Om deze vragen te beantwoorden schetst paragraaf 4.1 de historische context en analyseren de daarop volgende paragrafen de foto(s) van een sprekende Troelstra door de productie, distributie en receptie ervan te beschrijven.

4.1 DE RODE DINSDAGEN VAN 1911 EN 1912

Vanaf het begin van zijn politieke carrière heeft Troelstra zich ingezet voor de invoering van het algemeen kiesrecht, omdat dit volgens hem het middel bij uitstek zou zijn om de sociale situatie van de arbeiders te verbeteren.²⁷⁵ Tot 1917 kende Nederland varianten van het censuskiesrecht waarbij alleen mannen die meer dan een bepaald bedrag aan belasting (personele, grond-, en patentbelasting) betaalden, hun stem konden uitbrengen. Hoewel in 1887 het 'caoutchouc-artikel' deze regel versoepelde, heeft het tot 1917 geduurd voordat het algemeen kiesrecht voor mannen werd ingevoerd. Tegelijk werd toen het passief vrouwenkiesrecht ingevoerd, dat bepaalde dat vrouwen verkozen mochten worden. Zelf stemmen mochten ze nog niet; pas in 1919 zou er sprake zijn van echt algemeen kiesrecht voor volwassenen.

De actieve strijd voor het algemeen kiesrecht volgde op een periode van onrust binnen de SDAP. De spoorwegstaking van 1903 had een interne strijd

teweeggebracht, waarna het ledenaantal terugliep en de gemeenteraadsverkiezingen voor de socialisten teleurstellend verliepen.²⁷⁶ Hoewel Troelstra's tweeslachtige houding tijdens de spoorwegstaking hem op veel kritiek kwam te staan, was het voor hem duidelijk dat voor de verheffing van de arbeidersklasse de invoering van het algemeen kiesrecht een 'beter en ongevaarlijker wapen' zou zijn dan de algemene werkstaking.²⁷⁷

4.1.1 VAN ORANJE NAAR ROOD

Nadat de SDAP tijdens het congres van 1910 had besloten de strijd voor het algemeen kiesrecht te intensiveren, gaf Troelstra op een bijeenkomst met 25.000 toehoorders de aftrap voor een 'petitionnement' dat door 317.500 mensen werd ondertekend.²⁷⁸ Troelstra, die zich altijd al kritisch opstelde ten aanzien van de monarchie, koos Prinsjesdag 1911 om de petitie aan te bieden: 'Prinsjesdag moest van kleur verschieten – van oranje naar rood', waarna deze derde dinsdag in september al snel Rode Dinsdag werd genoemd.²⁷⁹ Het was de eerste grote kiesrecht demonstratie op een werkdag; werknemers moesten dus vrij nemen om te demonstreren. Hoewel gemeentebesturen en werkgevers weigerden hun werknemers een vrije dag te geven, trokken twintigduizend betogers door Den Haag.²⁸⁰

De demonstranten verzamelden zich eerst op het Houtrust-terrein, waar Troelstra zijn toespraak hield, en waar de eerste foto is gemaakt van de socialistische leider die een grote menigte toespreekt.²⁸¹ Na afloop begaf de menigte zich richting Het Binnenhof dat echter afgesloten was door een grote politiemacht. Een kleine afvaardiging bood de handtekeningen aan bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.²⁸² Deze actie leverde voor Troelstra c.s. niet het gewenste resultaat op. Daarom werd een tweede buitenparlementaire actie georganiseerd: Prinsjesdag 1912 zou de tweede Rode Dinsdag worden.²⁸³ De demonstratie werd echter verboden, waarop de demonstranten zich weer verzamelden op het Houtrust-terrein, waar de foto werd gemaakt van Troelstra die het meest bekend zou worden en ook het vaakst voorkomt in de onderzochte schoolboeken.

De mimiek van Troelstra is goed te zien op de foto. Met een bescheiden glimlach kijkt hij niet al te streng, terwijl zijn gebalde vuisten wel de passie tonen. Biograaf Piet Hagen besloot deze foto op de cover van zijn biografie te zetten,

273 Karin van Leeuwen, Marijn Molema en Ilse Raaijmakers (eds.), *De Rode Canon. Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen* (Den Haag 2010) 24. http://nl.wikipedia.org/wiki/Vergissing_van_Troelstra laatst bezocht 21-8-2012.

274 De term 'soortgelijke foto' wordt in dit hoofdstuk gebruikt voor andere foto's van een sprekende Troelstra, maar die wel beeldinhoudelijke kenmerken vertonen met die van de icoonfoto van de tweede Rode Dinsdag van 1912.

275 Pieter J. Troelstra, *Het kiesrecht en de sociaaldemocratie* (Utrecht 1894). Reeds in zijn maidenspeech in de Tweede Kamer in 1897, maakte hij duidelijk hoe belangrijk het algemeen kiesrecht voor hem was, zie *Hagen, Politicus uit hartstocht*, 252.

276 Meer over de spoorwegstakingen in A. J. C. Rüter, *De spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland* (Nijmegen 1978). Maarten Buschman, *Tussen revolutie en modernisme. Geschiedenis van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland 1893-1907* (Den Haag 1993). Voor een uitgebreide beschrijving van het conflict zie de biografie door Piet Hagen en dan met name het eerste deel van het hoofdstuk 'Tacticus in tweestrijd (1903-1905) De spoorwegstaking als vuurproef' in Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 349 - 369. Meer over het Schisma van Deventer dat volgde op de interne strijd in Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)* (Amsterdam 1989).

277 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 369.

278 Tom van der Meer, Steven van Schuppen en Sjoerd Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913* (Amsterdam 1981) 127 - 144.

279 Ibidem, 146.

280 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 515.

281 De foto is gepubliceerd in *Het Leven*, 26 september 1911, pagina 1239.

282 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 516 - 517. Een sfeerbeschrijving van de protesten is na te lezen in Eduard Polak, *De weg omhoog* (Amsterdam 1962).

283 Voor een beeldend citaat hoe groot de demonstratie volgens Troelstra zou worden, zie Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 518.

omdat 'de hartstocht ervan af moest spatten':

'Hij is een volkstribuun, wordt in het boek benadrukt. (...) Het volk inspireren of voor een deel opzweepen zie je hier allemaal in.'²⁸⁴

Hagen verwijst naar de wens van Troelstra een volkstribuun te zijn, die net als in de Romeinse Republiek optrad als beschermer van de rechteloze burgers. Het was het ideaalbeeld van Troelstra sinds hij zich vestigde als advocaat, en te maken kreeg met de slechte omstandigheden van arbeiders. Dat motiveerde hem in 1892 om lid te worden van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en later om de SDAP op te richten, nadat de SDB een meer anarchistische en anti-parlementaire weg koos.²⁸⁵ Hij profileerde zich als partijfilosoof door socialistische propaganda te voeren en werd hoofdredacteur van *Het Volk*.²⁸⁶ Toch wilde hij niet regeren toen de kans zich voordeed na de verkiezingen van 1913:

'Ik kan mijzelf niet als minister voorstellen. Ik ben geen regent, ik ben een volkstribuun, zo voel ik mij het gelukkigst.'²⁸⁷

De foto van de tweede Rode Dinsdag verbeeldt deze volkstribuun wellicht op de beste manier, omdat die ook zijn veel besproken retorische vaardigheden visualiseert. Niet alleen in zijn geschriften gebruikt Troelstra heldere taal, vooral zijn publieke optredens worden in de historiografie veel besproken; die maakten hem volgens Te Velde tot een profetisch leidersfiguur (meer daarover in 4.3.1).²⁸⁸ Een fotoserie uit 1923 (foto 4.2) waarop Troelstra spreekt op een demonstratie tegen de Vlootwet verbeeldt dit wellicht nog beter. Henri Beunders schreef over hierover:

'De foto's tonen de bejaarde leider op zijn best: als de volkstribuun wiens kracht lag in het leiding geven aan massale agitatie en in de daarvoor noodzakelijke welsprekendheid, en die zich daarom te midden van zijn aanhang het gelukkigst voelde.'²⁸⁹

Op deze beelden is echter geen mensenmassa te zien, een wezenlijk onderscheid met de foto van de tweede Rode Dinsdag. Juist deze toehoorders spelen een

belangrijke rol in de geschiedenis van Troelstra. Voor hen kwam Troelstra immers op, en de positionering van Troelstra op de foto van de tweede Rode Dinsdag versterkt deze associatie. Hij lijkt tussen de mensen te staan, erboven uit te stijgen alsof hij op handen wordt gedragen. De aanwezigheid van de toehoorders maakt de foto voor een aantal schoolboekredacteurs interessant. Geheel in overeenstemming met zijn streven leerlingen historische vaardigheden aan te leren, merkte Dalhuisen op dat deze foto ideaal was om er een opdracht aan te verbinden over het verschil tussen de mensen met hoeden en die met petten.²⁹⁰

De foto van de tweede Rode Dinsdag verscheen voor het eerst in *De Notenkraker* van september 1912 (afbeelding 4.1).²⁹¹ Deze kwam uit op zondag en was een supplement bij *Het Volk*, de krant waarvan Troelstra een paar jaar hoofdredacteur was (1901-1903) en waarvoor hij bijna zijn leven lang schreef. Deze foto toont de mensenmassa nog meer dan de foto die tegenwoordig veel gebruikt wordt. De niet-bijgesneden versie wordt echter tegenwoordig nog maar zelden gebruikt, en is voornamelijk niet teruggevonden in een archief.²⁹² De veelgebruikte versie is de bijgesneden foto, om waarschijnlijk nog meer de nadruk te leggen op Troelstra en zijn mimiek, terwijl de toehoorders nog steeds goed zichtbaar zijn. De foto is dan ook gebruikt als prentbriefkaart waarop de naam van Troelstra staat geschreven (foto 4.1). Omdat ze als ansichtkaart veel verspreid is, kunnen we aannemen dat veel mensen, in ieder geval uit socialistische kringen, de foto destijds gezien hebben.²⁹³ De foto is daardoor ook bij meerdere archieven beschikbaar.

FOTO 4.2. SERIE FOTO'S VAN TROELSTRA TIJDENS EEN DEMONSTRATIE TEGEN DE VLOOTWET (1923).

AFBEELDING 4.1. DE PAGINA UIT 'DE NOTENKRAKER' VAN SEPTEMBER 1912 WAARIN DE OORSPRONKELIJKE FOTO IN HET MIDDELEN IS GEPLAATST.

284 Interview Piet Hagen.

285 Meer over de oprichting van de SDAP en de twaalf apostelen in W. H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed. Geschiedenis der Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan* (Amsterdam 1924). H. van Hulst, Arie Pleysier en Age Scheffer, *Het roode vaandel volgen wij. Geschiedenis van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij van 1880 tot 1940* ('s-Gravenhage 1969). Jos Perry, Louis Zweers, Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994). Van Leeuwen e.a., *De Rode Canon*, 17.

286 Pieter J. Troelstra, *Wat willen de sociaaldemocraten? Antwoord op vijf vragen van pater Arriëns* (Amsterdam 1896). Pieter J. Troelstra, *De S.D.A.P. (Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland). Haar ontstaan, doel en streven geschetst* (Amsterdam 1896).

287 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 542.

288 Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002) 59. H. F. Cohen, 'Troelstra, Pieter (1860-1930)'. <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/troelstra> (Den Haag 2012). Martin Schouten, 'Pieter Jelles Troelstra en de droom van de revolutie', *Haagse Post*, 1 mei 1976, 24.

289 H. J. G. Beunders, 'Weg met de Vlootwet!'. *De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Bergen 1984) 172.

290 Interview Leo Dalhuisen.

291 *De Notenkraker*, september 1912, pagina 5.

292 De niet-afgesneden foto is gepubliceerd in de fotobijlage van het boek over Troelstra *Ik moet, het is mijn roeping*, hoewel die daar gedateerd wordt in 1923 en het onderschrift vermeldt dat het een antivlootwetmeeting is, zie Ernest Hueting, Frits de Jong en Rob Ney, *Ik moet, het is mijn roeping. Een politieke biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 1981) 237. Daarnaast is de volledige foto ook gepubliceerd in een speciale editie van het PvdA-tijdschrift *Roos in de Vuist* uit 1980.

293 Meer over prentbriefkaarten in het algemeen in Richard Carline, *Pictures in the post. The story of the picture postcard* (Bedford 1959). Meer over prentbriefkaarten in Nederland in H. J. Haverkate, *De geschiedenis van de Nederlandse prentbriefkaart* (Amsterdam 1987). Ook andere figuren uit de SDAP zagen het belang van deze ansichtkaarten in. Zo zijn er ook ansichtkaarten van de Twaalf Apostelen, de Kamerfractie, het Partijbestuur, de Internationale en de vredesconferentie in Stockholm.

4.1.2 DE BERICHTGEVING OVER DE TWEDE RODE DINSDAG EN HET VERVOLG

Hoewel de foto van de sprekende Troelstra een rijk *afterlife* kent, kwam zij in de berichtgeving over de tweede Rode Dinsdag alleen voor in *De Notenkraker*.²⁹⁴ *Het Leven* plaatste wel een soortgelijke foto waarop Troelstra één hand heft (afbeelding 4.2). Die foto is vermoedelijk gemaakt door dezelfde fotograaf, aangezien het standpunt hetzelfde is en de toehoorders op de voorgrond ook dezelfde zijn.²⁹⁵ Bij nadere beschouwing van de originele foto (foto 4.3) valt op dat de redactie van *het Leven* de foto heeft bijgesneden, waardoor ze nog meer lijkt op de iconofoto. Voor zover nu bekend, zou de foto waarop Troelstra beide handen heft pas zeventien jaar later weer gepubliceerd worden, en wel door Troelstra zelf. In het deel *Branding* van zijn autobiografie waarvan de eerste druk in 1929 is verschenen, staat de foto paginagroot afgebeeld bij de tekst waarin Troelstra zijn beleving van de dag beschrijft.²⁹⁶

De periode tussen de tweede Rode Dinsdag van 1912 en de uiteindelijke invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 was turbulent. De SDAP won fors bij de verkiezingen van 1913, maar trad uiteindelijk niet toe tot de regering. Bovendien leidde de Eerste Wereldoorlog tot felle discussies binnen de SDAP over de positie van de Nederlandse neutraliteit.²⁹⁷ De strijd voor het algemeen kiesrecht ging ondertussen door. Na de Rode Dinsdagen van 1911 en 1912 vonden er nog verscheidene meetings plaats, waarvan vaak dezelfde soort foto's werden gepubliceerd bij de berichtgeving over de bijeenkomsten. In *Het Leven* van 10 juni 1913 staat bijvoorbeeld wederom een

foto van een redevoerende Troelstra (afbeelding 4.3). Ook nu is de originele foto (foto 4.4) bijgesneden zodat de focus op Troelstra ligt.²⁹⁸

Uiteindelijk zette het extraparlamentaire kabinet-Cort van der Linden vaart achter de invoering van het algemeen kiesrecht, dat overigens nog niet voor vrouwen zou gelden.²⁹⁹

De SDAP organiseerde daarom een laatste grootse massademonstratie op 17 september 1916. Naar schatting 40.000 demonstranten kwamen naar het Amsterdamse IJscubterrein, het huidige Museumplein, en daarmee was het een van de grootste bijeenkomsten uit de geschiedenis van de partij.

De manier waarop Troelstra verbeeld werd bij deze laatste massale demonstratie in *Het Leven* is opmerkelijk.³⁰⁰ Een paginagrote foto van Troelstra met de mensenmassa op de achtergrond stond afgedrukt bij een artikel dat voornamelijk over Prinsjesdag ging (afbeelding 4.4).³⁰¹ De foto wordt in verschillende boeken over Troelstra gebruikt, maar wie de foto goed bekijkt, merkt dat het perspectief niet klopt.³⁰² De fotograaf lijkt op dezelfde hoogte te staan als Troelstra, en de mensenmassa op de achtergrond lijkt niet helemaal horizontaal. Bestudering van de originele foto in het archief van Spaarnestad Photo leert dat dit een fotomontage is, zoals vaker werd toegepast in *Het Leven*.³⁰³ Voor dit beeld zijn twee

AFBEELDING 4.2. PAGINA UIT
'HET LEVEN', 24 SEPTEMBER
1912, PAGINA 1246.

FOTO 4.3. DE
OORSPRONKELIJKE
'SOORTGELIJKE' FOTO.

AFBEELDING 4.3. DE
MEETING IN 'HET LEVEN',
10 JUNI 1913, PAGINA 753.
TROELSTRA STAAT OP DE
TWEDE FOTO VAN LINKS.

FOTO 4.4. DE OORSPRON-
KELIJKE FOTO VAN DE
MEETING IN 1913 ZOALS
DEZE BESCHIKBAAR IS BIJ
SPAARNESTAD PHOTO.

294 *De Notenkraker*, 17 september 1912, pagina 5.

295 De foto maakt deel uit van een collage met de kop 'De groote betoogingen voor Algemeen Kiesrecht te Amsterdam en te 's-Gravenhage'. *Het Leven*, 24 september 1912, pagina 1246.

296 Pieter J. Troelstra, *Branding* (Amsterdam 1929) 201.

297 Meer over deze discussie in Jos Perry, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994*, 52 - 55. Meer over de verkiezingen en onderhandelingen in Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 524 - 543.

298 *Het Leven*, 10 juni 1913, pagina 753.

299 Meer over Troelstra's rol in de strijd voor het vrouwenkiesrecht in Maria Grever en Berteke Waaldijk, *Transforming the public sphere. The Dutch national exhibition of women's labor in 1898* (Durham 2004) 200 - 203. Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 611 - 613.

300 Ook *Panorama* besteedde aandacht aan de bijeenkomst door wederom een foto te plaatsen van Troelstra die een toespraak houdt. *Panorama*, 20 september 1916, pagina 7.

301 *Het Leven*, 26 september 1916, pagina 1267. Boven de foto staat 'De groote kiesrecht-demonstratie te Amsterdam, op den vóór-Zondag van de opening der Staten-Generaal' en het onderschrift luidt: 'P.J. Troelstra, de sympathieke S.D.A.P. figuur in ons Parlement en zijn gehoor, tijdens de meeting op het IJscubterrein'.

302 De foto staat bijvoorbeeld in de recente biografie van Piet Hagen, zie Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 611. Eerder plaatste Vermeer de foto in zijn boek, maar dateerde die in 1909, zie Evert Vermeer, *Pieter Jelles Troelstra. Een keuze uit zijn geschriften* (Amsterdam 1960) 81.

303 Tineke Luijendijk, *Het Spaarnestad fotoarchief. Twee miljoen foto's* (Haarlem

AFBEELDING 4.4. 'HET LEVEN' PUBLICEEFDE DEZE FOTO VAN DE MASSALE DEMONSTRATIE OP 17 SEPTEMBER 1916 IN AMSTERDAM.

FOTO 4.5. TROELSTRA BIJ DE DEMONSTRATIE OP 17 SEPTEMBER 1916.

FOTO 4.6. DE MENSENMASSA BIJ DE DEMONSTRATIE IN 1916.

foto's gebruikt: een foto van de menigte (foto 4.6) en een aparte van Troelstra (foto 4.5), beide gemaakt tijdens dezelfde bijeenkomst. Het politiek-satirisch weekblad *De Notenkraaker* plaatste in de editie van 23 september beide foto's, terwijl *Het Leven* beide foto's samenvoegde en er één beeld van maakte.³⁰⁴

De fotomontage van 1916 laat zien hoe een beeld van Troelstra werd gecreeërd: de leider die voor de massa staat. Maar ook de andere foto's van de bijeenkomsten roepen dezelfde associatie op. Sommige foto's zijn weliswaar van grotere afstand gemaakt, maar werden vervolgens door de redacties afgesneden, waardoor steeds hetzelfde beeld werd gecreeërd. Het lijkt erop dat de redactie een sprekende Troelstra zo duidelijk mogelijk in beeld wilde krijgen, waardoor we over een periode van zeven jaar (de eerste actie in 1911 tot de invoering in 1919) bijna steeds dezelfde soort foto's van Troelstra zien. Daarom functioneren deze foto's van de massabijeenkomsten als *generieke icoonfoto's* (meer daarover in paragraaf 4.4).

4.1.3 TROELSTRA EIGENT ZICH DE FOTO'S TOE

Het lijkt erop dat Troelstra bewust meewerkte aan deze beeldvorming; hij plaatste immers dezelfde soort foto's in zijn autobiografie. In het vierde deel, *Storm*, staat bijvoorbeeld de fotomontage van 1916 en in het deel *Branding* plaatste hij ook de foto van de massa die gebruikt is voor de fotomontage.³⁰⁵ De

1986) 24 - 29.

³⁰⁴ Voor deze ontdekking ben ik veel dank verschuldigd aan Freek Baars, collectiebeheerder van Spaarnestad Photo die de fotomontage in de collectie had gezien. Het was op dat moment echter nog onduidelijk waar en wanneer de massa op de achtergrond was gefotografeerd. De foto van de massa stond in Van der Meer e.a. *De SDAP en de kiesrechtstrijd*, 171. Daarin verwees het onderschrift verwees naar dezelfde demonstratie van 17 september 1916. De foto is aangetroffen bij het IISG. Aldaar stond op de achterkant van de foto dat zij gemaakt was door Cornelis Jan Hofker. Tevens stond er dat deze was gepubliceerd in *De Notenkraaker*. In de editie van 23 september 1916 is de foto van Hofker inderdaad gepubliceerd met als bijschrift 'De menschenzee ter kiesrechtmeeting op het terrein van de IJclub.' Interessant was ook de foto die boven het beeld van de mensenmassa stond. Dat was namelijk de close-up van Troelstra die door *Het Leven* is gebruikt in de montage. In *De Notenkraaker* is de foto echter ook bijgesneden, en zien we alleen het gezicht van Troelstra en de dame op de achtergrond die volgens het bijschrift zijn echtgenote was. Zie *De Notenkraaker*, 23 september 1916, pagina 6. *Het Leven*, 26 september 1916, pagina 1267.

³⁰⁵ Pieter J. Troelstra, *Storm* (Amsterdam 1931) 49. Pieter J. Troelstra, *Branding*, 193. Overigens heeft Troelstra het verschijnen van het laatste

foto wordt in het onderschrift gedateerd in 1910, als ware het de eerste bijeenkomst waar Troelstra de aftrap gaf voor het verzamelen van handtekeningen voor de petitie die het algemeen kiesrecht bepleitte. Het is natuurlijk de vraag of Troelstra zich hier vergiste of bewust probeerde de aanwezige massa van 1910 groter te laten lijken dan die in werkelijkheid was. Het is in ieder geval aannemelijk dat Troelstra de foto uit 1916 in *De Notenkraaker* heeft gezien, omdat een exemplaar van dit nummer zich in Troelstra's persoonlijke archief bevindt, dat bij het IISG is in te zien.³⁰⁶ Daarnaast was Troelstra de eerste die de foto van de tweede Rode Dinsdag paginagroot opnieuw publiceerde in het deel *Branding* van zijn autobiografie, zeventien jaar nadat deze verschenen was in *De Notenkraaker* van september 1912.³⁰⁷ Voor zover we kunnen vaststellen, was het zondagsupplement van *Het Volk* de eerste die de bijgesneden of prentbriefkaartvariant van de foto publiceerde.³⁰⁸ Vervolgens werd deze versie van de foto steeds vaker gebruikt bij artikelen over Troelstra.³⁰⁹

Na het overlijden van Troelstra in 1930 werd de foto opnieuw veel gebruikt, voornamelijk in sociaaldemocratische media. *Het Volk* van 13 mei 1930 plaatste op de voorpagina een fotocollage van diverse momenten uit Troelstra's leven, met de foto van de tweede Rode Dinsdag centraal in het midden (afbeelding 4.5). Hetzelfde deden het sociaaldemocratisch dagblad *Voorwaarts* en *Het Haagsche Volk* van 13 mei 1930.³¹⁰ *Het Jonge Volk* van 23 mei 1930 heeft zelfs alleen deze foto geplaatst bij het bericht 'Bij het overlijden van onze grote aanvoerder Pieter Jelles Troelstra' (afbeelding 4.6).³¹¹ Niet-socialistische uitgaven gebruikten deze foto daarentegen niet, maar plaatsten

deel van zijn autobiografie niet meer meegemaakt. Het werk is voltooid door zijn assistent Wiardi Beckman.

³⁰⁶ Archief Pieter Jelles Troelstra, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

³⁰⁷ G. Kranten en Krantenknipsels 840 - 947 <http://hdl.handle.net/10622/ARCH01482>.

³⁰⁸ Troelstra, *Branding*, 201.

³⁰⁹ *Het Volk*, 13 mei 1930.

³¹⁰ *It Heitelan. Algemiene Frysk Wykbled* plaatste de foto bijvoorbeeld in het nummer van 18 april 1925 bij het artikel 'Troelstra als Fries dichter' en schreef in het onderschrift 'Piter Jelles sprekt for it algemiene stimrjucht' *It Heitelan*, 18 april 1925, pagina 187.

³¹¹ *Voorwaarts*, 13 mei 1930. *Haagsche Volk*, 13 mei 1930.

³¹² *Het Jonge Volk*, 23 mei 1930.

AFBEELDING 4.5. OVERLIJDEN VAN TROELSTRA AANGEKONDIGD IN 'HET VOLK' (13 MEI 1930).

AFBEELDING 4.6. 'HET JONGE VOLK' HERDENKT TROELSTRA (23 MEI 1930).

vooral een portretfoto.³¹² Dit herhaaldelijk gebruik van de foto van de tweede Rode Dinsdag door socialistische media doet vermoeden dat Troelstra ervan gecharmeerd was en deze foto geschikt vond om bij verhalen over hemzelf af te drukken.³¹³ Dit blijft natuurlijk speculeren, maar ook Hagen merkte op dat Troelstra zich al vroeg realiseerde dat foto's belangrijk waren voor zijn imago.³¹⁴

Al eerder had de Duitse keizer Wilhelm II de foto ontdekt als pr-instrument, en ook Troelstra heeft actief meegewerkt aan fotoreportages.³¹⁵ Bij de vele interviews staan consequent foto's afgedrukt, en er werden ingelijste foto's van hem verkocht toen hij zijn zestigste verjaardag vierde. Hij getroostte zich ook veel moeite om in zijn *Gedenkschriften* geschikt fotomateriaal te plaatsen. Piet Hagen toont aan dat Troelstra bewust zijn beeldvorming bepaalde. Foto's van zijn eerste vrouw ontbreken bijvoorbeeld en trouwe partijgenoten worden groter afgedrukt dan prominente partijgenoten.³¹⁶

Daarnaast was Troelstra zich zeer bewust van de rol van de media in het algemeen. Hij was zelf hoofdredacteur geweest van *Het Volk*, maar onderhield ook contact met andere journalisten onder wie Doe Hans, journalist van onder meer *De Telegraaf*, *Het Leven*, *Week-End* en hoofdredacteur van *De Avondpost*.³¹⁷ Het lijkt dan ook aannemelijk dat Troelstra zelf het initiatief heeft genomen om de foto van de tweede Rode Dinsdag van 1912 regelmatig te laten publiceren bij verhalen over hem; zo eigende hij zich de foto toe als meest geschikte verbeelding van de volkstribuun die hij zo graag wilde zijn.

Het zou hem wellicht vrolijk hebben gestemd dat uit het onderhavige onderzoek blijkt dat deze foto het meest gepubliceerd is in schoolboeken tussen 1970 en 2000. Het is de vraag of hij ook tevreden zou zijn over de context waarin het beeld tegenwoordig gebruikt wordt. Troelstra afgebeeld als redenaar wordt namelijk ook gebruikt als illustratie voor de gebeurtenis uit Troelstra's leven waar hij wellicht het meest bekend van is: zijn mislukte revolutiepoging van 1918.

4.2 REVOLUTIEDREIGING

Hoewel de strijd voor algemeen kiesrecht was beslecht in het voordeel van Troelstra, verslechterde de leefsituatie in Nederland dat gebukt ging onder de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog. Voedsel was schaars, omdat de geallieerden niet wilden leveren aan Nederland uit angst dat het naar Duitsland doorgevoerd zou worden. Het gevolg was sociale onrust; bij het Amsterdamse aardappeloproer in 1917 vielen negen doden.³¹⁸ Daarnaast was er hoge werkloosheid en groeide

de kloof tussen rijk en arm. Bovendien dreigde in Oost-Europa een revolutie, waarmee de ingrediënten voor een volksoproer voldoende aanwezig leken. Hoe zag de berichtgeving over deze periode er uit en vooral: hoe zichtbaar was Troelstra daarin?

4.2.1 TROELSTRA'S VERGISSING

De legeropstand in de Harskamp in oktober 1918 maakte diepe indruk op de SDAP, omdat ook bij de Duitse marine een opstand uitbrak, die snel oversloeg naar andere steden waar arbeiders- en soldatenraden de macht overnamen.³¹⁹ Voor Troelstra waren dit signalen dat de tijd rijp was voor een revolutionaire beweging. Met een rood potlood onderstreepte hij de berichten in de krant, en toen de Duitse keizer Wilhelm II aftrad en als balling naar Nederland kwam, was het voor Troelstra duidelijk dat ook in Nederland de revolutie zou kunnen plaatsvinden.³²⁰

Hoewel de meningen hierover binnen de SDAP verdeeld waren, kreeg Troelstra signalen dat de burgemeester van Rotterdam wilde meewerken aan een eventuele machtsoverdracht wanneer er een opstand zou uitbreken.³²¹ Met de vlucht van de Duitse keizer was dit voor Troelstra het teken dat er een revolutie ophanden was. Op 11 november hield hij zijn eerste revolutionaire rede in Rotterdam.³²² Nadat hij zijn dreigementen de volgende dag herhaalde in de Tweede Kamer, applausde een aantal fractieleden, maar steun van de hele fractie kreeg Troelstra allerm minst. In het debat na zijn toespraak werd duidelijk dat hij te ver was gegaan. Zijn eigen partijbestuur en fractie vielen hem af. Pas toen premier Ruijs de Beerenbrouck bereid bleek enige hervormingen door te voeren (zoals de invoering van het actieve vrouwenkiesrecht), maar tevens aankondigde acties van Troelstra en de zijnen met geweld neer te slaan, bond Troelstra in.

Uiteindelijk gaf Troelstra een paar dagen later in zowel de Tweede Kamer als op het partijcongres toe dat hij zich vergist had. Op het moment dat hij het partijcongres toesprak, kwamen op het Haagse Houtrust-terrein veertigduizend mensen bijeen om zich uit te spreken tegen de revolutiepoging. De dag erop vond een nationaal eerbetoon plaats op het Malieveld, waarbij koningin Wilhelmina, prins Hendrik en prinses Juliana door duizenden mensen werden toegejuicht; soortgelijke manifestaties in Haarlem en Amsterdam volgden.³²³

4.2.2 REVOLUTIE NIET IN BEELD

De fotografische berichtgeving over Troelstra's 'revolutie' was summier. Uiteraard maken de kranten en (geïllustreerde) tijdschriften melding van Troelstra's toespraken in Rotterdam en Den Haag, maar hierbij werden geen foto's geplaatst

312 *Het Vaderland* plaatste het portret op de voorpagina van de editie van dinsdag 13 mei 1930 en *de Tilburgsche Courant* van 14 mei 1930 had ook een bericht op de voorpagina en plaatste het portret op de fotopagina op pagina 4.

313 Duidelijk is in ieder geval dat hij de foto heeft gekend. Het IISG heeft de prentbriefkaart namelijk ontvangen via het archief van J.F. Ankersmit, de opvolger van Troelstra als hoofdredacteur bij *Het Volk*. Collectie Ankersmit, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam. BG A17/400 <http://hdl.handle.net/10622/045A79A2-DEFF-4C5C-BE57-4CA7BB9507EB>

314 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 793.

315 Saskia Asser en Liesbeth Ruitenbergh, *De keizer in beeld. Wilhelm II en de fotografie als PR-instrument* (Zaltbommel 2002).

316 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 792 - 796.

317 Ibidem, 767.

318 Meer informatie over het aardappeloproer bij het Gemeentearchief Amsterdam <http://stadsarchief>.

amsterdam.nl/presentaties/amsterdamse_schatten/oproer/aardappeloproer/index.nl.html. H. J. G. Beunders, Marcella van der Weg, Jop Euwijk en Angelie Sens, *Pers & politiek in Amsterdam* (Amsterdam 2010).

319 Igor Cornelissen, Ger Harmsen en Rudolf de Jong, *De taaie rooie ridders. Een documentaire over het socialisme tussen de wereldoorlogen* (Utrecht 1965).

320 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 644.

321 Ibidem, 641 - 642.

322 Ibidem, 655.

323 Meer over het nationaal eerbetoon in Johan S. Wijne, *De 'verging' van Troelstra* (Hilversum 1999) 34 - 42.

FOTO 4.7. KONINGIN WILHELMINA EN PRINSES JULIANA OP HET HAAGSE MALIEVELD TIJDENS HET NATIONAAL EERBEToon OP 18 NOVEMBER 1918.

waarop Troelstra werd afgebeeld.³²⁴ Hiervoor zijn drie logische verklaringen. Allereerst mochten fotografen destijds geen foto's maken in de Tweede Kamer. Pas vanaf 1933 kreeg een tekenaar van *De Telegraaf* voor het eerst toestemming om een illustratie te maken van een debat, en het zou tot 1936 duren voordat de Duits-joodse fotograaf Erich Salomon als eerste toestemming kreeg om in het parlement te fotograferen.³²⁵ Foto's van de toespraak in Rotterdam ontbreken, omdat de technische mogelijkheden om binnenshuis te fotograferen nog beperkt waren. Flitspoeder werd weliswaar aan het einde van de negentiende eeuw geïntroduceerd, maar het gebruik hiervan was zeer omslachtig.³²⁶ Niet voor niets

zijn alle foto's, die tot nu toe van Troelstra besproken zijn, buiten gemaakt. Ten slotte kwamen foto's nog maar sporadisch in de kranten voor. Weliswaar was daar vanaf 1890 mee begonnen, maar het gebeurde slechts zelden.³²⁷ Veel krantenredacties waren er geen voorstander van, omdat foto's oppervlakkig werden bevonden. Bovendien was het duur en duurde het lang om foto's afgedrukt te krijgen.³²⁸

Uiteraard gold het tijdprobleem vooral bij een dagelijks verschijnende krant. De geïllustreerde tijdschriften kenden een ruimere productietijd, maar ook daarin ontbreken foto's van Troelstra's revolutie. *Het Leven* toonde slechts foto's van het huldebetoon aan koningin Wilhelmina en van Amsterdamse winkels die dichtgetimmerd waren uit angst voor mogelijke rellen.³²⁹ Nergens staat een foto van Troelstra, zelfs geen portret of een andere visuele verwijzing naar zijn persoon.

324 Een uitgebreide inhoudsanalyse van de kranten over de revolutieopgving is opgenomen in Hendrik J. Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging* (Utrecht 1984) 279 - 291.

325 Tineke Luijendijk en Louis Zweers, *Parlementaire fotografie: ... van Colijn tot Lubbers* (s-Gravenhage 1987) 11.

326 Bram Wisman, *Argusogen. Een documentaire over de persfotografie in Nederland* (Amsterdam 1994) 40 - 44.

327 M. Broersma, 'Vormgeving tussen woord en beeld. De visuele infrastructuur van Nederlandse dagbladen, 1900-2000', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 7 (2004) 5 - 32.

328 Meer over de eerste persfoto's in Nederlandse media in Bernadette Kester, 'Onder vuur. Het ontstaan van de Nederlandse fotojournalistiek', Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree, Huub Wijffjes (eds.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) 236 - 261. Wisman, *Argusogen*. Flip H. Bool, *Fotografie in Nederland - 1920 - 1940*. M. Kleppe en F. Baars, 'De eerste Nederlandse persfoto', *Fotografisch Gebeugen*, (2011) 4 - 7. S. van Doornmalen, 'Van illustratie naar persfoto. Verschijning en opkomst van fotografie in de gedrukte media', *Fotografisch Gebeugen* 69 (2011) 8 - 10.

329 *Het Leven*, 26 november 1918, pagina 2339.

Wel wordt in de kop en het bijschrift naar Troelstra verwezen.³³⁰ Ook de andere geïllustreerde tijdschriften publiceerden alleen foto's van de aanhankelijkheidsdemonstraties, waarbij altijd de foto wordt geplaatst van koningin Wilhelmina en prinses Juliana op het Haagse Malieveld tijdens het eerbetoon op 18 november 1918. Troelstra wordt nergens genoemd.³³¹

Hieruit kan geconcludeerd worden dat de monarchie ook de fotografische slag had gewonnen. In de kranten staan immers geen foto's van de revolutieopgving zelf en de geïllustreerde tijdschriften tonen praktisch alleen maar de huldeblijken, geïllustreerd door steeds dezelfde foto: koningin Wilhelmina en prinses Juliana die worden toegejuicht door een ogenschijnlijk grote menigte (foto 4.7). Dit is ook terug te zien op de omslagen van twee boeken over de revolutieopgving. Op de cover van *November 1918 - Journaal van een revolutie die niet doorging* staat een foto van het eerbetoon aan de koningin (afbeelding 4.8), en ook op de omslag van *De 'vergissing' van Troelstra* staat weliswaar een foto van een standbeeld van Troelstra, maar op de achtergrond staat weer dezelfde foto van de aanhankelijkheidsbetuiging (afbeelding 4.7).³³²

4.3 SPREKENDE TROELSTRA

Ondanks de verloren fotografische strijd rond de revolutieopgving toont het veelvuldig gebruik van de foto van de Rode Dinsdag aan dat de herinnering aan Troelstra wel degelijk levendig is. Daarom zal geanalyseerd worden in hoeverre de foto van de tweede Rode Dinsdag de kenmerken van een icoonfoto vertoont, zoals die in Hoofdstuk 1 zijn beschreven.

330 *Het Leven*, 19 november 1918, pagina 2337.

331 *De Katholieke Illustratie* plaatste vijf foto's van de huldgingen in Den Haag, Haarlem en Amsterdam en alleen in de kop is een korte verwijzing naar de revolutie: 'Nederland's antwoord op den Revolutiekraker'. Verder werd betoogd hoe eensgezind het land was en welke eer de koninklijke familie werd toegekend. *Katholieke Illustratie*, nummer 9 1918, pagina 107. *Panorama* verhaalt ook over het rijtuig dat eveneens in Haarlem en Amsterdam door soldaten werd voortgetrokken: 'De geestdrift was buitengewoon: evenals in Den Haag werden ook hier de paarden afgespannen en trokken militairen het rijtuig door de straten.' Het is echter vooral opmerkelijk hoe *Panorama* de woorden 'Troelstra' en 'revolutie' ontwijkt. *Panorama*, 27 november 1918, pagina 1-10.

332 Scheffer, *November 1918*. Wijne, *De 'vergissing' van Troelstra*.

AFBEELDING 4.7. OMSLAG VAN HET BOEK VAN JOHAN S. WIJNE.

AFBEELDING 4.8. OMSLAG VAN HET BOEK VAN H. J. SCHEFFER.

4.3.1 PRODUCTIEKENMERKEN VAN DE FOTO VAN TROELSTRA

Wat de compositie betreft, kan vastgesteld worden dat op de foto een grote menigte staat afgebeeld; de blikken van de mensen zijn op Troelstra gericht, die op een podium staat en de menigte toespreekt. Sommige foto's zijn van grotere afstand genomen, maar deze worden door de redactie bijgesneden, waardoor steeds hetzelfde beeld wordt gecreëerd. Dit proces toont hoe (icoon)foto's worden geconstrueerd, zoals betoogd in Hoofdstuk 2 waar verwezen werd naar Stuart Hall, maar ook naar de structuralistische benadering van de Sausurre en het uitgangspunt van de *visual culture studies*. De redacties wilden blijkbaar een sprekende Troelstra zo duidelijk mogelijk in beeld krijgen. Hierdoor zien we over een periode van zes jaar (de eerste actie in 1911 tot de laatste demonstratie in 1916) bijna steeds dezelfde soort foto van Troelstra verschijnen. De fotomontage van de bijeenkomst van 1916 illustreert dit proces het meest treffend. Hier is immers bewust geprobeerd Troelstra af te beelden voor een mensenmassa door twee foto's te combineren, wat het beeld van de volksleider nog versterkte.

Daarom kan de vraag gesteld worden wat er zo aantrekkelijk is aan de massa op deze foto's. Een mogelijk antwoord ligt besloten in de eerder aangehaalde woorden van schoolboekenredacteur Tom van der Geugten: 'Je ziet de politicus tussen het volk staan.'³³³ Troelstra lijkt gedragen te worden door het volk waarmee de associatie met een profeet voor de hand ligt: Troelstra als de verlosser van de arbeiders.³³⁴ Henk te Velde maakt het expliciet in zijn boek *Stijlen van Leiderschap* waarin hij de verering van Troelstra bespreekt in het hoofdstuk met de veelzeggende titel 'Profeten en organisatoren. De tijd van Kuiper'.³³⁵ Hierin stelt hij dat dit de periode is van de massabewegingen in de Nederlandse politiek met volksleiders die deze massa's aansturen. Te Velde onderscheidt drie soorten leiders: de gemeentebestuurder, de partijorganisator en de profetenfiguur.³³⁶ Troelstra, maar ook Domela Nieuwenhuis en Kuiper behoren wat hem betreft tot de laatste categorie, ook in het taalgebruik van die periode. Metaforen als profeet, Mozes of Messias werden veelvuldig gebruikt en laten zien hoe aanhangers van Troelstra destijds tegen hem aankeken. Maar de koppeling met religie gaat verder. De overgang naar het socialisme werd vaak een 'beking' genoemd, en de aanhangers ervoeren niet alleen politieke verbondenheid, maar omarmden het socialisme als een levensbeschouwing of 'religie' die op politieke meetings werd bevestigd. Dergelijke bijeenkomsten – waar gezang en ontroering niet ontbraken – leken qua vorm zelfs op religieuze bijeenkomsten.³³⁷

Niet alleen het verhaal en taalgebruik bieden een aantrekkelijke metafoor. Ook de foto's van Troelstra vertonen overeenkomsten met afbeeldingen van profeten. Er bestaan immers talloze schilderijen van profeten die hun volgelingen toespreken met opgeheven arm(en). Dit raakt het tweede element van de beeldinhoudelijke kenmerken van icoonfoto's: ze verwijzen naar archetypische afbeeldingen. De foto van Troelstra kan daarom ook geïnterpreteerd worden als

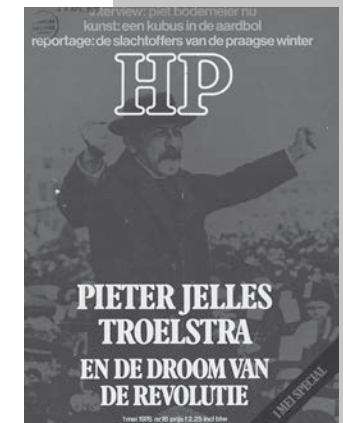
verwijzing naar het archetype van de 'redenaar', zoals de Griek Socrates of de Romein Cicero.

4.3.2 PUBLICATIE EN DISTRIBUTIE

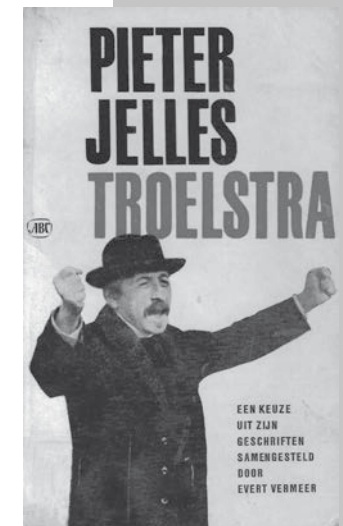
De tweede categorie kenmerken van icoonfoto's betreft de publicatie. Het belangrijkste element in de publicatiegeschiedenis van een icoonfoto is de publicatiefrequentie. Weliswaar is de foto van de tweede Rode Dinsdag vaak gepubliceerd, maar dit beeld in zijn oorspronkelijke vorm is slechts één keer gebruikt in de berichtgeving over de demonstratie. Vervolgens is de foto bijgesneden en gepubliceerd op een prentbriefkaart, waardoor zij vooral in socialistische kring bekender werd. Daarna was het Troelstra zelf die de foto als eerste opnieuw publiceerde, waarna de (socialistische) media het beeld vaker gingen gebruiken.

Ook na de Tweede Wereldoorlog verscheen de foto met grote regelmaat, aanvankelijk steeds in socialistische uitgaven.³³⁸ In 1960 wijdde het PvdA-partijorgaan *Paraat* een nummer aan Troelstra, en plaatste bij het openingsartikel de foto van de tweede Rode Dinsdag van 1912.³³⁹ In 1981 is de foto prominent op het omslag geplaatst van het boek *Ik moet, het is mijn roeping – Een politieke biografie van Pieter Jelles Troelstra*, geïnitieerd door de Wiardi Beckman Stichting (afbeelding 4.11).³⁴⁰ De foto van de tweede Rode Dinsdag ontbreekt echter in het boek *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994*³⁴¹, maar staat daarentegen wel prominent in de *Rode Canon* (2010), waar zij niet de kiesrechtstijd illustreert, maar het venster *Revolutiedreiging* en ten onrechte in 1914 gedateerd wordt.³⁴²

Vanaf de jaren zeventig komt de foto ook terug in boeken en tijdschriften voor een breder publiek. *De Haagse Post* besteedde in 1976 een heel nummer aan Troelstra met als titel 'Pieter

AFBEELDING 4.9. DE 'HAAGSE POST' VAN 1 MEI 1976.

AFBEELDING 4.10. HET BOEK VAN EVERT VERMEER.

³³³ Interview Tom van der Geugten.

³³⁴ 'Troelstra zelf zag zich niet als verlosser of Messias; hij was van mening dat 'de verdrukten hun eigen verlosser moest zijn.' Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 195.

³³⁵ Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, 53 – 103.

³³⁶ Ibidem, 59.

³³⁷ Ibidem, 61.

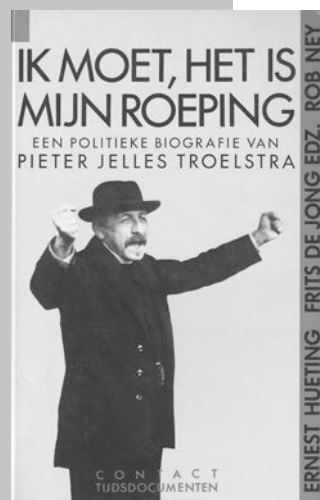
³³⁸ Uiteraard is een volledig overzicht niet mogelijk en de besproken publicaties zijn dan ook een tamelijk willekeurige selectie.

³³⁹ *Paraat. Orgaan van de Partij van de Arbeid*, 7 mei 1960, pagina 142.

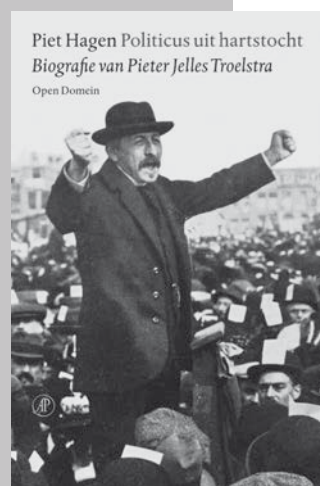
³⁴⁰ Zoals eerder beschreven staat in dit boek ook de niet-bijgesneden variant van de foto, zij het dat de foto verkeerd gedateerd is, namelijk september 1923 met het onderschrift: 'Troelstra aan het woord op de antivlootwetmeeting.' Hueting, *Ik moet, het is mijn roeping*, 237.

³⁴¹ Perry e.a., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland*. In de bundel staat alleen een foto van het afscheid van Troelstra in 1925.

³⁴² Van Leeuwen e.a., *De Rode Canon*, 24. Meer hierover in paragraaf 4.4.4.

AFBEELDING 4.11. DE BIOGRAFIE VAN ERNEST HUETING (1981).

AFBEELDING 4.12. DE BIOGRAFIE VAN PIET HAGEN (2010).

Jelles Troelstra en de droom van de revolutie', dat uitkwam op 1 mei, de Dag van de Arbeid.³⁴³ Het nummer bevat diverse foto's van Troelstra, waaronder die van de eerste Rode Dinsdag. Het meest prominent is echter de foto op het omslag. Dit is wederom de foto van de tweede Rode Dinsdag uit 1912, die voor de gelegenheid in rood is ingekleurd (afbeelding 4.9).

Foto's van een sprekende Troelstra zijn ook in diverse geschiedenisboeken gepubliceerd. In *Een kennismaking met de Nederlandse Geschiedenis* prijkt die in het hoofdstuk 'Socialisme en sociale bewegingen', en een foto van een manifestatie uit 1913 staat in *Terug in de Tijd. Vaderlandse geschiedenis in schetsen en portretten* van Koos Postema.³⁴⁴ Ook het populaire overzichtswerk *Kroniek van de 20ste eeuw* heeft een foto geplaatst van een sprekende Troelstra op de eerste Rode Dinsdag van 1911, net zoals de serie *Het Aanzien van 1900 – 1920*.³⁴⁵

Tot slot zijn biografieën publicaties bij uitstek om de fotografische herinnering aan Troelstra te bespreken. Het is veelzeggend dat op de cover van vier biografieën de foto van de tweede Rode Dinsdag van 1912 staat: *Pieter Jelles Troelstra – Een keuze uit zijn geschriften* van Evert Vermeer (afbeelding 4.10), *Ik moet het is mijn roeping* van Ernest Huetling (afbeelding 4.11), *Pieter Jelles Troelstra – Het leven van een strijder* van Pieter Terpstra; hier gaat het om een geschilderde en afgesneden variant, en de biografie van Pieter Hagen *Politicus uit hartstocht – Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (afbeelding 4.12).³⁴⁶

Daarnaast wordt het beeld van de sprekende Troelstra gebruikt in variaties, het tweede

kenmerk van een icoonfoto wanneer we de publicatie van het beeld onderzoeken. Een verwijzing naar de foto is bijvoorbeeld opgenomen in de film *Nynke – Een liefdesgeschiedenis* over Troelstra's eerste vrouw Sjoukje Bokma de Boer die als kinderboekenschrijfster het pseudoniem Nienke van Hichtum gebruikte.³⁴⁷ In het begin van de film houdt Troelstra een toespraak waarbij hij regelmatig op eenzelfde manier in beeld komt als op de foto: gepassioneerd sprekend met beide vuisten gebald, zodat een associatie met de bekende foto voor de hand ligt (afbeelding 4.13 en 4.14).³⁴⁸

Ook bestaat er een geschilderde variant van de foto die gebruikt is op het omslag van het boek *Pieter Jelles Troelstra, het leven van een strijder* (afbeelding 4.15).³⁴⁹ Dat is gebaseerd op een affiche dat het vroegere Fries Letterkundig- en Documentatiecentrum (FLMD) gebruikte ter gelegenheid van de opening van de *Troelstra Samling* op 22 april in 1981. Ook werd het opgenomen in het boek *Verleden van Nederland* naar de gelijknamige televisieserie (afbeelding 4.16). Het onderschrift kadert het affiche echter op een merkwaardige manier in:

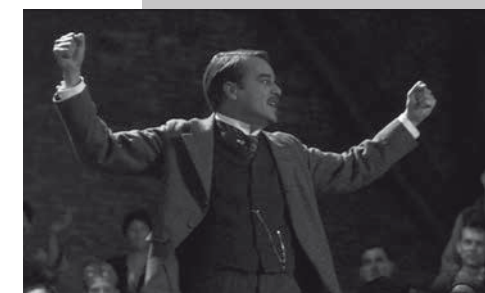
'Pieter Jelles Troelstra, mede-oprichter van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij in 1894 in "Lokaal Atlas" te Zwolle, pal onder de Peperbus (de Toren van de Onze Lieve Vrouwe Basiliek). Tegenwoordig is er een restaurant gevestigd. In 1984 is een gedenksteen in de gevel geplaatst, die herinnert aan de oprichting van de voorloper van de PvdA'.³⁵⁰

343 Pieter Verhoeff, *Nynke. Een Liefdesgeschiedenis*, 2001.

348 Vaker wordt in films verwezen naar iconische afbeeldingen. In hoofdstuk 1 werd de Amerikaanse film *Forrest Gump* reeds aangehaald, maar ook in de Nederlandse televisieserie *Den Uyl en de affaire Lockheed* worden twee afleveringen afgesloten met een shot van den Uyl, dat een directe verwijzing is naar de bekende 'rugfoto's' van Den Uyl zoals ze vaak gemaakt zijn door fotograaf Vincent Mentzel, zie Martijn Kleppe, 'Foto's vertellen verhalen': http://www.wbs.nl/zoeken/item/1768/martijn_kleppe_foto_s_vertellen_verhalen (Den Haag 2010). Tineke Luijendijk en Louis Zweers, *Parlementaire fotografie*, 104 – 105.

349 Terpstra, *Pieter Jelles Troelstra*. De oplettende kijker zal zien dat een aantal details op de schildering is aangepast. Troelstra draagt een bril, heeft een blaadje in zijn hand en een krant in de zak van zijn jas. Het zijn ongetwijfeld objecten die bedoeld zijn om kenmerken van Troelstra te benadrukken. Tegelijk zien we ook dat de mensen in het publiek bijna identiek zijn aan de mensen op de foto van de tweede Rode Dinsdag van 1912.

350 Geert Mak, Jan Bank, Gijsbert van Es, Piet de Rooy en René van Stipriaan, *Verleden van Nederland* (Amsterdam 2008) 372.

AFBEELDING 4.13 EN 4.14. TROELSTRA DIE EEN TOESPRAAK HOUDT IN DE FILM 'NYNKE' OP 18:46 EN 19:36.

AFBEELDING 4.15. HET BOEK VAN PIETER TERPSTRA (1985).

AFBEELDING 4.16. AFFICHE VAN TROELSTRA.

De auteurs van *Verleden van Nederland* stellen dat we hier Troelstra zien die een toespraak houdt op de oprichtingsvergadering van de SDAP in Zwolle. Dit is echter aantoonbaar onjuist, maar de schrijvers zijn niet de enigen die zich vergissen. De volgende paragraaf beschrijft dat de foto's van een sprekende Troelstra regelmatig de mislukte revolutiepoging illustreren. Ook op de datering is vaak het nodige aan te merken. Zo wordt de niet-bijgesneden foto van de tweede Rode Dinsdag in het boek *Ik moet, het is mijn roeping* gedateerd in 1923, en vermeldt het onderschrift dat het om een anti-vlootwetmeeting gaat.³⁵¹ Vermeer noemt 1909 als datum van de fotomontage van de bijeenkomst uit 1916, en Troelstra zelf dateerde deze foto in 1910.³⁵² Deze verschillende dateringen zijn een extra onderbouwing van de stelling dat foto's van een sprekende Troelstra in de terminologie van Perlmutter functioneren als generieke icoonfoto's. De datum, locatie en de gelegenheid worden wisselend gebruikt, maar de boodschap blijft hetzelfde.

Bovendien blijkt uit de bestudering van het *afterlife* van deze foto's dat ze symbool zijn geworden, wat ook nog eens bewezen werd toen Piet Hagens biografie van Troelstra verscheen. Het IISG had ter gelegenheid daarvan op zijn website extra informatie beschikbaar gesteld. Het beeldmateriaal was onderverdeeld in categorieën; de foto van de tweede Rode Dinsdag stond in de rubriek 'Volkstribuun'.³⁵³ De foto had echter ook geplaatst kunnen worden in de categorie 'Revolutionair én democraat', waarin bijvoorbeeld wél de fotomontage van de meeting van 1916 was ondergebracht.³⁵⁴

Uit al deze voorbeelden blijkt de symbolische betekenis die de foto heeft gekregen, wat de biografie van Troelstra zelf ook verwoordde in de eerder aangehaalde woorden: 'Hij is een volkstribuun, wordt in het boek benadrukt. (...) Het volk inspireren of voor een deel opzwepen zie je hier allemaal in.'³⁵⁵ Opvallend

genoeg gebruikte Beunders dezelfde woorden over de foto's van een sprekende Troelstra op een anti-vlootwetmeeting: 'De foto's tonen de bejaarde leider op zijn best: als de volkstribuun (...).'³⁵⁶ Het zijn dan ook vermoedelijk precies de woorden die Troelstra had willen horen als deze foto gebruikt werd. Hij heeft de foto zich immers toeëigend als ideale symbolische verbeelding van de volkstribuun die hij wilde zijn. Het is echter zeer de vraag of de samenstellers van schoolboeken de foto's kozen om Troelstra als zodanig voor te stellen. De volgende paragraaf is gewijd aan de derde categorie kenmerken van een icoonfoto: welke betekenis krijgt deze in de geanalyseerde boeken?

4.4 TROELSTRA IN SCHOOLBOEKEN

Van alle foto's is onderzocht hoe ze in de schoolboeken fungeren, om op die manier het symbolisch gebruik vast te stellen maar ook om het *afterlife* van de foto's bestuderen.³⁵⁷ Hoe wordt een foto gebruikt door de tijd heen en in hoeverre verandert de betekenis? Om deze vragen te beantwoorden is vastgesteld waar het hoofdstuk over gaat waarin de foto is opgenomen, alsook het hoofdonderwerp van de tekst op de desbetreffende pagina en het bijschrift. Daarna wordt geïnventariseerd waar de foto's het meest voor staan en in hoeverre dat afwijkt van de gebeurtenis die het onderwerp van de foto is.

4.4.1 FREQUENTIE EN FUNCTIE

In totaal komt de foto van Troelstra op de tweede Rode Dinsdag in achttien schoolboeken voor. Daarnaast zijn drie soortgelijke foto's afgedrukt, waarop Troelstra spreekt op een van de twee Rode Dinsdagen. De eerste soortgelijke foto is gemaakt tijdens de tweede Rode Dinsdag van 1912 door vermoedelijk dezelfde fotograaf als de meest bekende foto (foto 4.8). Een bijgesneden versie van deze foto is voor het eerst gepubliceerd in *Het Leven* van 1912 en is vier keer gebruikt in de geanalyseerde schoolboeken.³⁵⁸ De tweede soortgelijke

FOTO 4.8. TWEEDE RODE DINSDAG (1912).

FOTO 4.9. EERSTE RODE DINSDAG (1911).

FOTO 4.10. EERSTE RODE DINSDAG (1911).

351 Hueting, *Ik moet, het is mijn roeping*, 237.

352 Vermeer, *Pieter Jelles Troelstra*, 81. Troelstra, *Branding*, 193.

353 <http://www.iisg.nl/troelstra/volkstribuun.php>.

354 <http://www.iisg.nl/troelstra/revolutionair.php>.

355 Interview Piet Hagen.

356 Beunders, "Weg met de Vlootwet!", 172.

357 Een boek bleek nergens meer in Nederland in te zien. Dit was echter een titel uit een serie waarvan de andere boeken wel beschikbaar waren en die allemaal dezelfde foto op dezelfde manier hebben gebruikt. Daarom is de foto die niet kon worden gecontroleerd, op dezelfde manier gecodeerd.

358 *Het Leven*, 24 september 1912, pagina 1246.

TABEL 4.1. VAN ELKE GEVONDEN FOTO ZIJN ZOWEL HET ONDERWERP VAN HET ONDERSCHRIFT VASTGESTELD ALS VAN DE TEKST OP DE PAGINA WAAR DE FOTO IS AFGEDRUKT. DOOR BEIDE GECOMBINEERD TE ANALYSEREN KON EEN TOTAAL-VERDELING VASTGESTELD WORDEN OVER DE DRIE ONDERWERPEN.

	Totaal		Rode Dinsdag		3 varianten	
	Onderschrift	Tekst	Onderschrift	Tekst	Onderschrift	Tekst
Ontwikkeling socialisme	11	11	7	10	4	1
Kiesrecht	7	4	7	2	0	2
Revolutie	12	15	4	6	8	9
Totaal	30	30	18	18	12	12

foto is gemaakt op de eerste Rode Dinsdag van 1911; deze werd gepubliceerd in *Het Leven* en komt voor in vier schoolboeken (foto 4.9).³⁵⁹ De derde soortgelijke foto dateert ook van de eerste Rode Dinsdag; Troelstra zelf nam deze op in het deel *Branding* van zijn autobiografie (foto 4.10).³⁶⁰ Gezamenlijk zijn deze drie foto's nog eens twaalf keer aangetroffen in de geanalyseerde schoolboeken.

Op inductieve manier zijn drie hoofdonderwerpen vastgesteld, waarvoor de foto gebruikt wordt als illustratie. Allereerst is dit de strijd voor het algemeen kiesrecht, daarnaast wordt de foto gebruikt om de ontwikkeling van het socialisme in Nederland te illustreren en tot slot bij het verhaal van de mislukte revolutiepoging van 1918.

Uit tabel blijkt 4.1 dat de foto's het minst vaak gebruikt worden als illustratie van de strijd voor algemeen kiesrecht: de tekst verwijst slechts vier keer en de bijschriften verwijzen er zeven keer expliciet naar. De foto van de tweede Rode Dinsdag illustreert vooral de ontwikkeling van het socialisme in Nederland. De drie soortgelijke foto's worden veruit het meeste gebruikt om de mislukte revolutiepoging te visualiseren.

4.4.2 SYMBOLISCH VOOR DE SOCIAALDEMOCRATISCHE ONTWIKKELING

De foto van de tweede Rode Dinsdag wordt in tien van de achttien gevallen gebruikt om de ontwikkelingen binnen het socialisme en de SDAP te illustreren. De oorspronkelijke gebeurtenis op de foto wordt hiermee los gezien van het onderwerp van de tekst, zodat de foto een symbolische betekenis krijgt: het gaat niet zozeer om de demonstratie voor algemeen kiesrecht, maar om het verbeelden van demonstraties die de SDAP vaker organiseerde. In het vierde deel van *Speurtocht door de eeuwen* uit 1971 staat de foto bijvoorbeeld bij de paragraaf 'Scheuring onder de socialisten' die niet de strijd voor het algemeen kiesrecht, maar het Deventer Schisma van 1909 behandelt. Toch staat de foto van Troelstra erbij met het onderschrift: 'Pieter Jelles Troelstra spreekt de menigte toe.'³⁶¹

Dit gebeurt ook in het boek *Strijd en Samenwerking* (deel 3V) uit 1975 waarin de foto geplaatst is in de paragraaf 'Opkomst van het socialisme' in het hoofdstuk 'Nederland – De vergeten groepen'.³⁶² De tekst gaat over de spoorwegstaking van 1903; Domela Nieuwenhuis en Troelstra worden genoemd als voorbeelden van eerste socialistische leiders. Nergens wordt echter de kiesrechtstrijd vermeld. Ook het onderschrift verwijst hier niet naar en volstaat met de korte tekst 'Troelstra bij een demonstratie'; de foto dient slechts als illustratie van de persoon Troelstra.

Ook in boeken van recentere datum heeft de foto een symbolische betekenis en wordt de gebeurtenis die de foto afbeeldt niet genoemd in het onderschrift. In *Vragen aan de Geschiedenis* (deel 3VH) uit 1992 is de foto opgenomen in de paragraaf 'Ontwaakt, verworpenen der aarde!', naar de eerste regel van de Nederlandse versie van de Internationale, in het hoofdstuk 'Onderdanen of Staatsburgers? (afbeelding 4.17)'³⁶³

De tekst beschrijft de ontwikkeling van de Sociaal-Democratische Bond en de SDAP en wederom komen Domela Nieuwenhuis en Troelstra aan bod als eerste leiders van de socialistische beweging. Dit boek vermeldt de strijd voor algemeen kiesrecht wel:

'Deze partij [de SDAP, MK] wilde de socialistische samenleving zonder revolutie tot stand brengen. Dat zou moeten gebeuren door middel van het parlement. Daarom stond het krijgen van algemeen kiesrecht ook voorop. Want als alle arbeiders kiesrecht hadden, zouden ze in het parlement de meerderheid krijgen. Dan kon het kapitalisme afgeschaft worden zonder dat er een revolutie aan te pas kwam. Elk jaar organiseerde de SDAP op 1 mei en op Prinsjesdag demonstraties voor de invoering van het algemeen kiesrecht. Troelstra was de grote leider van de SDAP. Al snel had zijn partij meer aanhang dan de beweging van Domela Nieuwenhuis.'³⁶⁴

Weliswaar wordt zowel Troelstra als de strijd voor het algemeen kiesrecht in opeenvolgende zinnen genoemd, maar een koppeling tussen het onderwerp en

³⁵⁹ *Het Leven*, 26 september 1911, pagina 1239.

³⁶⁰ Troelstra, *Branding*, 201.

³⁶¹ *Speurtocht door de eeuwen deel 4*, 1971, 234.

³⁶² *Strijd en Samenwerking 3V* 1975, 96.

³⁶³ *Vragen aan de Geschiedenis deel 3VH*, 1992, 118–119.

³⁶⁴ *Vragen aan de Geschiedenis deel 3VH*, 1992, 119.

de persoon ontbreekt, zowel in de tekst als in het onderschrift: het algemeen kiesrecht wordt niet genoemd, laat staan de demonstratie tijdens de tweede Rode Dinsdag waar deze foto gemaakt is:

‘Vanaf de oprichting van de SDAP was de Friese advocaat Pieter Jelles Troelstra (1860-1930) de grote leider van de socialisten.’³⁶⁵

Zoals hierboven reeds beschreven, wordt bij het onderwerp ‘ontwikkeling SDAP/Socialisme’ in de tekst regelmatig verwezen naar Domela Nieuwenhuis; ook op afbeeldingen komt hij voor (afbeelding 4.18). In acht van de tien boeken waarin de foto van Troelstra bij dit onderwerp is geplaatst, komt er ook een van Nieuwenhuis voor. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de makers van geschiedenisboekjes veel belang hechten aan afbeeldingen van de personen Troelstra en Nieuwenhuis wanneer zij de ontwikkeling van het socialisme bespreken. Maar in dit resultaat ligt ook een mogelijke onderbouwing van de stelling van Henk te Velde dat Troelstra en Nieuwenhuis gezien kunnen worden als profeetfiguren die een cruciale rol speelden in de ontwikkeling van het socialisme in Nederland. Hierbij was de massabeweging kenmerkend, en zoals eerder betoogd, geeft de foto van Troelstra op de tweede Rode Dinsdag dat profetische goed weer.³⁶⁶

4.4.3 ILLUSTRATIEF VOOR DE KIESRECHTSTRIJD

Uit het voorgaande blijkt dat de foto van Troelstra's toespraak op de tweede Rode Dinsdag in 1912 voornamelijk gebruikt wordt om de ontwikkelingen in het socialisme in Nederland te verbeelden; hiermee symboliseert de foto in ieder geval het zich ontwikkelende socialisme via massademonstraties. Deze conclusie wordt nog eens versterkt door het aantal keer dat de foto wél wordt gebruikt om de strijd voor het algemeen kiesrecht te verbeelden. Slechts twee van de achttien keer verwijst de tekst naar de strijd voor kiesrecht; in onderschriften gebeurt dat zeven

keer. Wanneer in het onderschrift de strijd wel genoemd wordt, gaat de tekst op de pagina vervolgens toch over de ontwikkelingen in het socialisme. In deze gevallen wordt de foto in het onderschrift dus wel goed geduid, maar dient ze vooral om de socialistische ontwikkelingen als hoofdonderwerp te visualiseren. Zo staat in het eerste deel van *Sprekend Verleden* (1994) de foto in de paragraaf ‘Socialistische partijen’ in het hoofdstuk ‘Verzuiling en Politiek’.³⁶⁷ Ook nu wordt de foto naast een beeld van Domela Nieuwenhuis getoond, en de tekst op de pagina illustreert welke onderwerpen er over Troelstra aan bod komen: de parlementariër, de revolutionair en de strijder voor het algemeen kiesrecht:

‘Domela Nieuwenhuis zou zich in de Kamer nooit thuis voelen. Anders was dat met zijn socialistische tegenstander Pieter Jelles Troelstra (1860-1930). Toch bleef ook Troelstra in zijn hart voor de revolutie voelen. Het duidelijkst kwam dit tot uiting in 1918. Toen riep Troelstra onder invloed van revoluties in het buitenland in ons land de revolutie uit. Er gebeurde echter niets, zijn aanhang volgde hem niet. Toch bleef hij door de arbeiders zeer gewaardeerd, vooral om zijn strijd voor het algemeen kiesrecht. Daarvoor pleitte hij op massale bijeenkomsten; hier zie je hem op zo'n bijeenkomst aan het woord.’³⁶⁸ Bij de twee publicaties waarin het onderschrift wel verwijst naar de tweede Rode Dinsdag, maar de strijd voor het algemeen kiesrecht niet het hoofdonderwerp is, staat de foto bij de tekst over Troelstra's revolutie poging.

4.4.4 SYMBOLISCH VOOR DE MISLUKTE REVOLUTIEPOGING

Een op de drie geanalyseerde geschiedenisleerboeken gebruikt de foto van de tweede Rode Dinsdag op een pagina waar de revolutie poging het hoofdonderwerp is; van de twaalf soortgelijke foto's illustreert maar liefst twee derde deze gebeurtenis. Hiermee is vastgesteld dat de generieke foto van een sprekende Troelstra vooral gebruikt wordt als verbeelding van de revolutie poging van 1918.

In deel 4 van *Podium van het Verleden* uit 1977 staat de foto in het hoofdstuk ‘Op weg naar een ander Nederland’.³⁶⁹ Het onderschrift vermeldt weliswaar duidelijk dat Troelstra het woord voert op een meeting van de SDAP, maar de tekst op de volledige pagina gaat over revolutiedreiging in Nederland in het algemeen, zoals de muiterij van de bemanning van de Zeven Provinciën in 1933, het Jordaanoproer in 1934 en ook de vergissing van Troelstra uit 1918. Hier wordt de foto van de tweede Rode Dinsdag dus gebruikt op een pagina die niet over het onderwerp gaat, terwijl het onderschrift de foto wel goed duidt. In een eerdere editie van het boek (1971) stond de foto in het hoofdstuk met de veelzeggende titel ‘Revolutie en evolutie in ons land’, dat logischerwijs voornamelijk over revoluties gaat en Troelstra's poging daartoe in het bijzonder.³⁷⁰ De foto van Troelstra staat op dezelfde pagina als een foto van de aanhankelijkheidsbetuiging aan het Koninklijk Huis van 1918. Ook in dit geval vermeldt het onderschrift correct bij welke gelegenheid de foto werd gemaakt. De foto zal verwarrend kunnen zijn voor de kijker, maar historische fouten worden hier niet gemaakt.

AFBEELDING 4.17. EEN SPREKENDE DOMELA NIEUWENHUIS. 'VRAGEN AAN DE GESCHIEDENIS' DEEL 3VH, 1992, PAGINA 118 EN 119.

AFBEELDING 4.18. EEN VOORBEELD VAN DE MANIER WAAROP DOMELA NIEUWENHUIS EN TROELSTRA SAMEN WORDEN AFGEBEELD. 'SPREKEND VERLEDEN' 3A, 1981, PAGINA 75.

365 Vragen aan de Geschiedenis deel 3VH, 1992, 119.

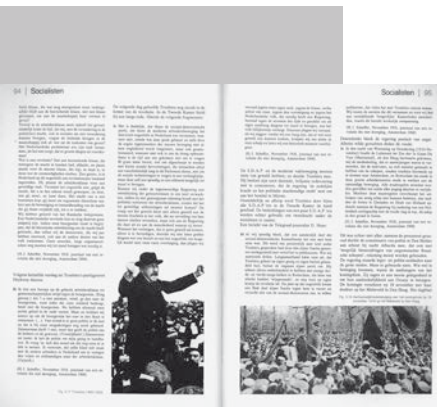
366 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 59.

367 *Sprekend Verleden* deel 1, 1994, 148.

368 Ibidem.

369 *Podium van het Verleden* 4, 1977, 8.

370 *Podium van het Verleden* 4, 1971, 26 – 27.

AFBEELDING 4.19. IN 'MERLIJN' WORDT DE FOTO VAN DE TWEEDE RODE DINSDAG GEBRUIKT NAAST DE FOTO VAN DE AANHANKELIJKHEIDSBETUIGING. 'MERLIJN, GESCHIEDENIS VOOR MAVO/HAVO/VWO', 3VH, 1985, PAGINA 94 EN 95.

AFBEELDING 4.20. DE BIJGESNEDEN FOTO AFGE-DRUKT IN 'MEMO', 1995, 328.

FOTO 4.11. UITSNEDE VAN DE FOTO OP AFBEELDING 4.20. OP DE PET VAN EEN TOEHOOERD STAAT: ALGEMEEN KIESRECHT VOOR MANNEN EN VROUWEN.

Van fouten is echter wel sprake in het boek *Geschiedenis in Thema en Taak* uit 1971. De foto van Troelstra die de menigte toespreekt staat in het hoofdstuk 'Nederland van 1914 tot heden' op een pagina waar allerlei onderwerpen uit die periode worden beschreven, waaronder Troelstra's vergissing.³⁷¹ Het bijschrift bij de foto is tamelijk summier: 'Troelstra spreekt', maar doordat foto en bijschrift geplaatst zijn op de pagina die Troelstra's revolutiepoging beschrijft en er bovendien geen andere onderwerpen over Troelstra aan bod komen, wordt hier de suggestie gewekt dat dit een foto is van de revolutiepoging.

Ten slotte plaatst *Merlijn* uit 1985 de foto in de context van de revolutiepoging. In het hoofdstuk 'Socialisten' is een paragraaf gewijd aan 'Troelstra's vergissing'.³⁷² In vier pagina's worden de gebeurtenissen uitgebreid en chronologische verteld, waarbij geciteerd wordt uit Troelstra's toespraken die hij in Rotterdam en Den Haag hield, en uit een nieuwsbericht in *De Telegraaf*. De paragraaf wordt geïllustreerd met twee spotprenten en twee foto's: Troelstra tijdens de tweede Rode Dinsdag en koningin Wilhelmina met prinses Juliana, die worden toegejuicht op het Malieveld (afbeelding 4.19). Werd de sprekende Troelstra bij het onderwerp socialisme vaak afgebeeld naast Domela Nieuwenhuis, bij het onderwerp 'revolutie' gaat de foto van Troelstra vergezeld van de foto van koningin en prinses op het Malieveld.

Ten tijde van de revolutiepoging werd alleen de 'Malieveld-foto' geplaatst. Van Troelstra die zijn revolutie predikt, zijn immers geen foto's gemaakt, zoals we eerder zagen. De schoolboeken die onderwerp van dit onderzoek zijn,

laten overwegend de sprekende Troelstra zien om de revolutiepoging te illustreren. In twee van die boeken is daarnaast een foto van de aanhankelijkheidsbetuiging geplaatst, wat de suggestie nog eens versterkt dat de foto van Troelstra inderdaad gemaakt is tijdens zijn revolutiepoging. In dit geval is het dus een 'pijnlijke vergissing' van de makers.

De makers van het boek *MeMo-Geschiedenis voor de bovenbouw* uit 1995, vergisten zich eveneens. De soortgelijke foto van de tweede Rode Dinsdag is opgenomen in de paragraaf 'De sociale kwestie en de kiesrechtwestie', maar wordt juist niet gebruikt om de strijd voor algemeen kiesrecht te illustreren (afbeelding 4.20). De foto staat namelijk bij de tekst waar de revolutiepoging van Troelstra besproken wordt en het onderschrift luidt dan ook:

'Troelstra, de leider van de socialisten, dacht in 1918 dat het land rijp was voor een revolutie. Het werd een storm in een glas water.'³⁷³

Dit is des te opmerkelijker, omdat bij nadere bestudering goed te zien is dat de redacteur de oorspronkelijke foto heeft afgesneden, waardoor de focus nog meer op Troelstra gericht wordt, en bovendien duidelijk te lezen is wat op de kaarten staat op de hoeden van de betogers: 'Algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen.' (foto 4.11)

Ook de soortgelijke foto van de eerste Rode Dinsdag is gepubliceerd in *MeMo – Geschiedenis voor de Tweede Fase Havo* uit 1999, en ook deze foto wordt gebruikt in de inleiding van het hoofdstuk 'Nederland, een klein democratisch land' om de mislukte revolutiepoging te illustreren.³⁷⁴

Ten slotte wordt ook de tweede soortgelijke foto van de eerste Rode Dinsdag in de serie *Vragen aan de Geschiedenis* vier keer gebruikt voor de revolutiepoging. In elk boek staat hetzelfde onderschrift:

'Troelstra werd in 1918 meegesleept door de gebeurtenissen in het buitenland. Hij meende dat ook Nederland rijp was voor een revolutionaire omwenteling. Hij vergiste zich echter in de revolutionaire gezindheid van de Nederlandse arbeiders.'³⁷⁵

373 *MeMo – Geschiedenis voor de bovenbouw*, 1995, 328.

374 *MeMo – Geschiedenis voor de tweede fase*, 1999, 204.

375 *Vragen aan de Geschiedenis* deel 3VH, 1986, 40. *Vragen aan de geschiedenis* deel 3M, 1986, 32. *Vragen aan de geschiedenis* deel 3VH, 1992, 34. *Vragen aan de*

AFBEELDING 4.21. DE AFBEELDING UIT WIKIPEDIA.

371 *Geschiedenis in Thema en Taak* deel II m-III, 1971, 112.

372 *Merlijn. Geschiedenis voor mavo/havo/vwo*, 1985, 94 – 95.

Historica Barack Obama wikkert de belangstelling in Nederland voor politieke welsprekendheid aan Gewoon praten op hoge toon

AFBEELDING 4.22. ARTIKEL
IN DE VOLKSKRANT VAN 4
APRIL 2009.

AFBEELDING 4.23. PAGINA
70 EN 71 UIT RODE CANON.
EEN GESCHIEDENIS
VAN DE NEDERLANDSE
SOCIAAL-DEMOCRATIE IN
32 VERHALEN.

De redacteurs van de schoolboeken zijn niet de enigen die de foto van Troelstra gebruiken om de revolutiepoging van 1918 te illustreren. De foto staat bijvoorbeeld ook op de Wikipedia-pagina bij het lemma 'Vergissing van Troelstra' en *de Volkskrant* plaatste de foto in 2009 bij een artikel 'politieke welsprekendheid' en dateert haar in het onderschrift ook op 1918 (afbeeldingen 4.21 en 4.22).³⁷⁶ Zelfs de Wiardi Beckman Stichting dateert de foto verkeerd in haar eigen *Rode Canon - Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen* (afbeelding 4.23).³⁷⁷ Ook in deze publicatie staat de foto bij het venster 'Revolutiedreiging'.³⁷⁸ Navraag bij de beeldredacteur waarom deze foto erbij geplaatst is, onderbouwt nog eens het belang van schoolboeken en de noodzaak van juiste datering daarin: 'Ik kende die foto van vroeger uit het geschiedenisboek van de middelbare school'.³⁷⁹

De analyse van de lesboeken geschiedenis laat zien dat de foto's een eigen leven zijn gaan leiden, waarin de gebeurtenis die is afgebeeld niet meer het belangrijkste is. Daarmee voldoet de foto van de sprekende Troelstra ook aan het belangrijkste kenmerk van de derde categorie: een icoonfoto heeft een symbolische betekenis die in de loop van de tijd verandert. Eerder is al besproken dat de foto vaak is gepubliceerd en gebruikt wordt

in variaties. De compositie kan bijzonder genoemd worden en de foto verwijst naar het archetype (van de redenaar, de profeet). Met de conclusie dat de foto ook een symbolische functie heeft, kunnen we stellen dat deze fungeert als icoonfoto in de Nederlandse geschiedschrijving voor zover het schoolboeken voor het vak geschiedenis betreft. Of de sprekende Troelstra ook een icoonfoto is voor de samenstellers van schoolboeken is onderwerp van de laatste paragraaf van dit hoofdstuk.

4.5 REDACTEUREN SCHOOLBOEKEN OVER TROELSTRA

Twee derde van de geïnterviewde redacteurs heeft aan een lesboek meegewerkt waarin een of meer foto's zijn geselecteerd met een redevoerende Troelstra. Om te bepalen in hoeverre deze foto's ook voor hen symbolisch waren, is tijdens de interviews gevraagd welke foto de redacteur zou kiezen wanneer hij of zij nu een foto van Troelstra zou moeten plaatsen. De redacteur beschreef vervolgens een foto, waarna hem of haar werd gevraagd wanneer of bij welke gelegenheid deze foto werd gemaakt. Het resultaat is opmerkelijk: zeven van de negen redacteurs beschreven de foto van de Rode Dinsdag van 1912, maar benoemden die als een foto van de mislukte revolutiepoging. Geen enkele keer werd de Rode Dinsdag benoemd of de strijd voor het algemeen kiesrecht. De casus Troelstra maakt concreet hoe het geheugen van de redacteurs in dit specifieke geval een rol speelt als ze een beeld bij hun tekst zoeken. Vervolgens rijst de vraag of dat ook in de boeken van hun hand is terug te zien.

4.5.1 BEELDEN OPROEPEN

Enkele auteurs, zoals Frans Vercauteren, auteur van de serie *Mensen en Machten* uit de jaren zeventig en tachtig, noemden de revolutie indirect: 'Ik dacht dat hij ergens op een kathedraal staat.' En op de vraag waarom hij deze foto gebruikte, zei hij: '(...), omdat de man de massa oproept. Dus een soort revolutionaire toespraak. Dat beeld past daarbij.'

Wieke Schrover, auteur van *MeMo* aan het einde van de jaren negentig, zei: 'Ik heb daar een man op kistje met zo'n snor die een menige toe staat te spreken.' Maar de meeste auteurs waren erg uitgesproken en stelling. Arie Wilschut koos de foto voor *Sporen 2* uit 1999, zei meteen:

'Nou ja, dat is natuurlijk als hij de revolutie uitroept. (...) Hij staat dan op zo'n kathedraalachtig ding op de hoek, boven de massa's.'

Anton van Hooff werkte mee aan boeken waarin bijna alle soorten foto's van een sprekende Troelstra zijn gebruikt, onder andere in *Vragen aan de Geschiedenis* (1986, 1992) en *MeMo* (1995, 1999). Hij antwoordde op de vraag wanneer de foto genomen was:

'In 1918, (...) Was dat niet een plaatje dat je altijd ziet, dat hij een toespraak houdt voor de mensen? (...) Dat heeft toch te maken met die revolutiepoging?'

Hans Ulrich die de foto's plaatste toen ook hij voor *MeMo* (1995, 1998) schreef, uitte zich nog stellig en zei meteen dat het op het Malieveld was:

geschiedenis deel 3/4M, 1993, 60.

³⁷⁶ http://nl.wikipedia.org/wiki/Vergissing_van_Troelstra. *de Volkskrant*, 4 april 2009, Kennis, pagina 5.

³⁷⁷ Tijdens de presentatie van deze canon heeft Kleppe de auteurs erop gewezen dat deze foto niet in 1918 is gemaakt maar in 1912. Daarop is het bijschrift in het boekje aangepast, maar helaas is daarin alsnog een fout geslopen: 'recent onderzoek heeft echter uitgewezen dat de foto in 1914 is genomen (...)'. Van Leeuwen e.a., *De Rode Canon*, 70. Martijn Kleppe, *Foto's vertellen verhalen*.

³⁷⁸ Hekking trekt uit de analyse van het gebruik van een foto van Pinochet die door zowel zijn aanhangers als tegenstanders gebruikt werd de conclusie: 'De visuele kracht van dit beeld van de macht zou zo sterk blijken te zijn dat ze stand hield in elke context. Pinochet zelf poseerde als het autoritaire staatshoofd dat hij beoogde te zijn, zijn tegenstanders gebruikten de foto als visueel argument in hun strijd tegen zijn dictatoriale regime' Veronica Hekking, 'Een foto als voertuig van de macht. Gebruik en hergebruik van Chas Gerretsens portret van Augusto Pinochet', Nelke Bartelings, Anton W. A. Boschloo, Bram de Klerck en Hans Rooseboom (eds.), *Beelden in veelvoud. De vermenigvuldiging van het beeld in prentkunst en fotografie* (Leiden 2002) 411.

³⁷⁹ Kleppe, *Foto's vertellen verhalen*.

‘Oproep voor de, nou ja, een quasi-oproep voor de revolutie. Ik vind het een geweldige foto. En je hebt meteen mooi die karakteristieke kop van Troelstra. (...) En je ziet hem als demagoog daar staan. En het was allemaal een flop.’

Hoewel de auteurs bijna allemaal de foto van de Rode Dinsdag uit 1912 associëren met de revolutiepoging van 1918, betekent dit nog niet dat de foto ook altijd als illustratie van deze gebeurtenis werd geplaatst. In de vorige paragraaf zagen we dat de foto ook gebruikt wordt om de ontwikkelingen binnen het socialisme in Nederland te illustreren (zie tabel 4.1). Dit is ook het geval bij de boeken waaraan de geïnterviewde redacteurs hebben meegewerkt (zie tabel 4.2).

In de boeken van Leo Dalhuisen bijvoorbeeld komt de foto zes keer voor, waarvan in ieder geval vier keer als illustratie bij de ontwikkeling van het socialisme. Daarentegen komt in de boeken waaraan Anton van Hooff meewerkte tien keer een foto van een sprekende Troelstra voor, waarvan zes keer wordt beschreven dat het om de revolutiepoging gaat. Dit is het geval in *Vragen aan de Geschiedenis* (1986, 1992). Gaandeweg het interview bleek echter dat van Hooff wel wist dat deze foto niet van de revolutiepoging kon zijn:

‘Nee, maar goed, het wordt natuurlijk toch in dat kader altijd... Hij heeft toen niet echt het volk toegesproken, hè, alleen maar verklaard dat nu..., maar goed, niettemin dus... dat versterkt wel het beeld van de revolutionair.’

Deze opmerkingen laten zien dat de foto's voor deze redacteurs staan voor meer dan de afgebeelde gebeurtenis. Het verhaal van de persoon moet verteld worden en daarvoor wordt een foto gezocht. Slechts één geïnterviewde redacteur

TABEL 4.2. AAN ALLE REDACTEUREN IS GEVRAAGD WELKE FOTO VAN TROELSTRA HIJ OF ZIJ HAD GEBRUIKT EN WELKE GEBEURTENIS DAAROP WAS VASTGELEGD. DE TWEEDE KOLOM TOONT DE ASSOCIATIE, DE DERDE HOE VAAK ZIJ DE FOTO VAN DE TWEEDE RODE DINSDAG SELECTEERDEN VOOR DE BOEKEN DIE ZIJ SAMENSTELDEN. DE KOLOMMEN 4 TOT EN MET 7 TONEN HET DAADWERKELIJKE GEBRUIK VAN DE FOTO.

	Associatie foto tijdens interview	Gebruikt in schoolboek	Ontwikkeling Socialisme	Kiesrecht	Revolutiepoging	Onduidelijk
Anton van Hooff	Revolutiepoging	10	3	-	6	1
Arie Wilschut	Revolutiepoging	1	-	1	-	-
Carla van Boxel	Revolutiepoging	-	-	-	-	-
Frans Vercauteren	Revolutiepoging	-	-	-	-	-
Hans Ulrich	Revolutiepoging	2	-	-	2	-
Klaas Kalkwiek	Onduidelijk	2	1	-	1	-
Leo Duilhuisen	Onduidelijk	6	4	-	-	2
Tom van der Geugten	Revolutiepoging	1	1	-	-	-
Wieke Schrover	Revolutiepoging	-	-	-	-	-
Totaal		22	9	1	9	3

heeft meegewerkt aan een schoolboek waarin de icoonfoto wordt gebruikt om de strijd voor het algemeen kiesrecht te visualiseren, maar de foto kwam vooral terecht bij een tekst over de revolutiepoging of de ontwikkeling van het socialisme. Tegelijk is het opmerkelijk dat de meeste auteurs de foto van de tweede Rode Dinsdag met de revolutiepoging associëren, maar die niet altijd gebruiken om die gebeurtenis te illustreren.

4.5.2 INDIVIDUEEL GEHEUGEN SPEELT HOOFDROL

Het onderzoek brengt een interessante observatie aan het licht. Eerst werd gevraagd welk beeld of welke foto van Troelstra de auteurs zich herinnerden. Vervolgens moesten ze dit beeld dateren. De redacteurs associëren de figuur Troelstra blijkbaar in eerste instantie met zijn revolutiepoging. De foto van Troelstra op de tweede Rode Dinsdag is het beeld dat als eerste bij hen bovenkomt, waardoor de associatie tussen beide snel gemaakt is.

Dit is een goed moment om in herinnering te roepen hoe de redacteurs te werk gaan als ze beeldmateriaal moeten selecteren. Daarover verklaarden zij dat ze eerst te rade gaan bij hun geheugen (zie Hoofdstuk 2). Het individueel geheugen wordt per definitie gevormd door iemands biografie (persoonlijke herinneringen) en het cultureel geheugen, alles waarmee iemand in gemedialiseerde vorm kennismaakt. De historiografische kennis en de beelden van het verleden gaan in de loop van het leven deel uitmaken van het individueel geheugen.

De interviews met de redacteurs over de ‘casus Troelstra’ illustreren waarin de werkwijze mogelijk resulteert. Gevraagd naar het beeld dat in hun herinnering leeft, blijkt de sprekende Troelstra (1912) op te duiken. Wat over de figuur Troelstra in de geschiedschrijving het meest is blijven hangen, is de oproep tot revolutie die zonder gevolg bleef.

Desalniettemin blijkt dat deze verkeerde associatie niet altijd leidt tot een verkeerd gebruik van de foto. Weliswaar associëren zeven van de negen geïnterviewde auteurs de foto met de revolutiepoging, maar in bijna de helft van de door hen gemaakte schoolboeken wordt de foto ook gebruikt om de revolutiepoging te illustreren (in negen van de 22 schoolboeken, zie tabel 4.2).

Dit onderzoek toont aan dat een foto van een gebeurtenis uit 1912 uitgroeit tot het beeld van een andere gebeurtenis die zes jaar later plaatsvond, maar kan geen uitsluitel geven over hoe dit proces van betekenisverandering zich voltrekt. Er is niet een bepaald moment aan te wijzen waarop de foto een andere betekenis kreeg. Evenmin is er een lesmethode of een periode te noemen waarin dat gebeurde. Het verschijnsel doet zich immers voor in schoolboeken uit de jaren zeventig én uit de jaren negentig, maar ook in een kwaliteitskrant uit 2009 en op een door de *wisdom of crowds* gebaseerde Wikipedia-pagina waar de foto nog steeds in een verkeerde context staat.³⁸⁰ Dit deelonderzoek bewijst vooral dat herinneren een constant proces is van associëren en raadplegen van het individueel geheugen dat voor een groot deel gevoed wordt door het cultureel geheugen.

380 James Surowiecki, *The wisdom of crowds. Why the many are smarter than the few and how collective wisdom shapes business, economies, societies, and nations* (New York 2004).